

Интеркултурна компетентност при работа с етнически общности с фокус върху ромската културна група

Диана Бебенова-Николова

Intercultural Competence When Working with Ethnic Communities with a Focus on Roma : The paper has the goal to expand intercultural competence of experts, working with ethnic groups by presenting and commenting some project findings based on the concept of 'culture' and the Sapir-Whorf linguistic relativity hypothesis. The implemented project is 'Different kids with equal rights', funded by the EEA NGO project grants.

Key words: *intercultural competence, Roma language and culture, Sapir-Whorf linguistic hypothesis.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящият доклад цели да разшири интеркултурната компетентност и да подобри нагласите на изследователи и експерти, които влизат в дискурс с представители на ромската общност.

Той се базира на емпиричните резултати от реализиране на проекта "Различни деца с еднакви права" от СНЦ "Паралел-Силистра". Последният е финансиран чрез Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009 - 2014. Той има за целева група децата от затворени етнически общности (ромска, турска, българска) в област Силистра.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В теоретично отношение докладът използва няколко понятия, дефинирани по-долу.

На първо място това е понятието "култура", за което са дадени множество определения, от които се разглеждат три. Авторът го използва както при описание на ромската култура, така и при анализа на връзката език – култура – комуникационно поведение.

На второ място разработката се базира и на хипотезата на Сапир – Уорф за лингвистичната относителност. На нейна основа в изложението се коментира емпиричното изследване върху езиковите компетентности на ромските деца и възможността те да използват културните ресурси на обществото.

1. Теоретични аспекти на понятието "култура" и ромската култура

Съвет на Европа – "Културата се състои от мрежа от материални, социални и субективни ресурси. Общият набор от културни ресурси се разпределя по цялата културна група, но всеки отделен член на групата присвоява и използва само част от общата съвкупност от културни ресурси, потенциално достъпни за него". [10]

Коментар - Според доклада на Съвета на Европа от януари 2013, възможно е да се направят разграничения между материалния, социалния и субективния аспект на културата. Материалната култура се състои от физически артефакти, които обикновено се използват от членове на културна група (например, инструментите, стоки, храни, дрехи и т.н.); социалната култура се състои от социалните институции на групата (например, език, религия, закони, правила на социално поведение, фолклор, културни икони и т.н.), както и субективната култура се състои от вярвания, норми, колективни спомени, нагласи, ценности, дискурси и практики, които членовете на групата често използват като референтна рамка за мислене, като чувство за връзка с целия свят. Тази дефиниция отразява трите водещи принципа в политиката на Съвета на Европа, а именно: спазване на човешките права, демокрация и господство на закона.

Едуард Хол - "Културата е комуникация и комуникацията е култура"

Геерт Хофстеде – "Културата е колективно програмиране на съзнанието, което различава членовете на една група хора от друга".

Нека да разгледаме някои особености на ромската култура и нейното взаимодействие с доминиращата етническа култура в географския район на проекта Община Алфатар.

Според модела на Хофстеде, представящ културата във форма на луковица [3], културата се проявява в различни дълбочинни нива (слоеве): ценности, ритуали, герои и символи. Вътрешните слоеве са по-добре защитени от външно влияние. Поради тази причина, културата си запазва ядрото. Тя обаче може да промени своите символи и герои, като резултат от взаимодействията с други култури.

Според изследователите, ядрото на ромската култура, т.е тяхната културна идентичност и ценностна система, се оформя изключително под въздействието на т.нар. Romanipen [8]. Това е устен сборник от закони и задължения, на които всеки ром се подчинява, за да бъде признат от общността като "истински" [8]. Измежду тях са следните водещи ценности: 1) Семейството; 2) Добре свършената работа; 3) Вярност и лоялност към групата; 4) Скромност, физическа и морална чистота; 5) Уважение и послушание към по-старите [8].

Освен ценностите на Romanipen [8] важно значение за "колективното програмиране на съзнанието" на ромската общност има оралният характер на културата. Културните послания при този етнос се предават изключително само устно от поколение на поколение в семейството, няма писмена документация или други материални ресурси. Тази оралност засилва груповата идентификация на ромите от една страна, а от друга прави културата на ромските групи непозната и непредставена в мултиетническите райони, където останалите етнически култури имат своите материални, видими паметници. Този вид "неравнопоставеност" не благоприятства културните взаимодействия.

Последните са допълнително ограничени от изолираността на географския регион на действие на проекта (Община Алфатар). Голям процент от ромските семейства рядко напускат територията на населеното си място и рядко влизат в комуникация с представители на доминиращата етническа общност.

От казаното дотук може да се заключи, че затворените ромски общности от географски отдалечени райони развиват своя ромска култура, която "програмира" мисленето им. Особеностите на тази култура (оралност и Romanipen) "програмират" комуникацията на общността предимно "навътре" в нея и много по-малко "навън" към другите общности и възприемане на някои от техните герои и символи според модела на Хофстеде [3].

Подобна констатация както и определението на Едуард Хол, че "Културата е комуникация и комуникацията е култура", водят до извода, че езикът, на който се осъществява комуникацията вътре в групата е от особено значение за формиране на общностната култура. Нещо повече, пред вид затворения характер на тези общности може да се постави и въпросът доколко ромската езикова култура може да послужи за отразяване на доминиращата етническа култура. Важно е да се изследва и как този лексикален проблем може да влияе върху социализацията на децата, които формират възприятията си относно комуникацията с "другия" под влияние предимно на традиционните семейни стереотипи за отношение към "ин-групата" и "аут-групата".

Ето защо ще разгледаме и хипотезата на Сапир-Уорф за лингвистичната относителност.

така и при анализа на връзката език – култура – комуникационно поведение.

Ето защо една от целите на реализирания проект е да насърчи иновационното проникване на образователни практики от доминиращата култура, които насърчават интерактивното обучение в училище, комуникацията с деца от други етнически групи и толерантно, антидискриминационно отношение между тях.

2. Лингвистична относителност

Принципът на лингвистична относителност, или хипотезата на Сапир – Уорф [8], е идеята, че разликите в начина, по който езиците кодират културните и познавателните категории влияят на начина, по който хората мислят. Тоест хората, говорещи различни езици ще са склонни да мислят и да се държат по различен начин в зависимост от езика, който използват. Хипотезата, обикновено се разглежда в две различни версии: (I) силна версия: езикът определя мисълта и езиковите категории ограничават и определят познавателните категории и (II) по-слабо застъпена версия: езиковите категории и използване оформят мисленето на индивидите, както и някои видове невербално поведение.

Идеята първоначално е представена през 19 век. Студентът на Сапир Бенджамин Лий Уорф се приема за неин основен поддръжник, след като публикува наблюденията си върху влиянието на езиковите различия в човешкото познание и поведение. В края на 1980 г. учени, подкрепящи езиковата относителност, отново проучват влиянието на различията в езиковата категоризация на познанието. Те получават експериментални резултати, които подкрепят по-слабо застъпената версия на хипотеза на Сапир-Уорф, а именно, че езиковите категории и използване на езика оформят мисленето и някои видове невербално поведение.

В тази връзка става ясна важноста на усвояването на майчиния език от децата. Както посочва Мая Сотирова [6]. Това е езикът, на който човек мисли най-добре, най-задълбочено и най-творчески [6]. Той е свързан с развитието на индивидуалните познавателни способности на децата, а резултатът от неговото усвояване е постигане на комуникативна компетентност.

При затворените ромски общности основно средство за комуникация е ромският език, който в най-голяма степен формира и тяхната културна идентичност. Особено внимание трябва да се обърне на факта, че ромският език е орален, не съществуват писмени документи на него. Децата го научават интуитивно чрез слушане на приказки, разкази, песни, без визуални писмени опори. Тъй като няма писмени изследвания върху тези способности на майчин език на ромските деца в началната училищна степен в Община Алфатар (региона на проекта), не може да се направи обоснован извод за тяхното ниво на комуникативност на ромски език.

Тъй като приемаме определението на Едуард Хол, че “Културата е комуникация и комуникацията е култура”, следва изводът, че езикът, на който се осъществява комуникацията вътре в групата е от особено значение за формиране на общностната култура

Обаче лимитирането на социалния им опит в изолираната семейна и училищна среда, е основание да се предположи, че в езика, който ромските деца използват има дефицит на понятия, свързани със съвременната социокултурна сфера.

Както посочва Мая Сотирова усвояването на майчиния език е вътрешно свързано с развитието на индивидуалните познавателни способности [6]. Това е езикът, на който човек мисли най-добре, най-задълбочено и най-творчески [6]. Той е

свързан с развитието на индивидуалните познавателни способности на децата, а резултатът от неговото усвояване е постигане на комуникативна компетентност.

В рамките на проекта също не е правено проучване до каква степен участвалите ромски деца владеят матерния си език, т.е. до каква степен са развити техните познавателни способности. От рисунките им обаче, може да се направи изводът, че според държавните образователни изисквания рисуващите им способности, производни на познавателните и подробно проучени от Юлия Дончева [5], са на незадоволително ниво.

Тъй като приемаме определението на Едуард Хол, че “Културата е комуникация и комуникацията е култура”, следва изводът, че езикът, на който се осъществява комуникацията вътре в групата е от особено значение за формиране на общностната култура. Поради оралният характер на ромската култура и език и недостатъчното изследване на техните особености и усвояване от децата, може да се твърди, че

Освен това езикът е важен етнокултурен маркер и е неотменим елемент на индивидуалната идентичност. Ето защо В рамките на проекта не е правено проучване до каква степен участвалите ромски деца владеят матерния си език, т.е. до каква степен са развити техните познавателни способности.

3. Емпиричните наблюдения и изследвания по проекта “Различни деца с еднакви права”

Проектът е финансиран чрез програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009 – 2014. Той цели да обучи 200 деца от българския, ромския и турския етнос в толерантно поведение, недискриминация и уважение към “другия”. Групите деца са подбрани от затворени моноетнически общностни училища в ромско и турско село (т.нар. “селски училища”) в общините Алфатар и Ситово и централно “българско” училище от град Силистра.

Пред тези изолирани общности са поставени големи предизвикателства по отношение на правата на децата, касаещи мисленето, вярата и свободата на изразяване на мнения, каквито свободи са залегнали в Конвенцията на Съвета на Европа за правата на децата и в българското право. Възпитаването на толерантно поведение, недискриминация и уважение към “другия” е част от гражданското образование. Последното се провежда в моноетническа среда без обаче децата да имат преки мултикултурни контакти със съответстваща образователна цел. При това обучението се води на български език, който, както показват резултатите от матурите през 2014, се владее слабо от ромските ученици.

Това са две от причините децата от подобни общности да формират възприятията си относно комуникацията с “другия” под влияние предимно на традиционните семейни стереотипи за отношение към “ин-групата” и “аут-групата”.

Тези стереотипи, част от културната идентичност на ромите и тяхната ценностна система се оформят изключително под въздействието на т.нар. Romanipen [8]. Това е устен сборник от закони и задължения, на които всеки ром се подчинява, за да бъде признат от общността като “истински” [8]. Измежду тях са следните водещи ценности: 1) Семейството; 2) Добре свършената работа; 3) Вярност и лоялност към групата; 4) Скромност, физическа и морална чистота; 5) Уважение и послушание към по-старите [8].

Ето защо основната задача на проекта е да въведе пилотен модел за обучение по толерантно поведение, недискриминация и уважение към “другия”, при който учениците от българската, турската и ромската общност предварително се извеждат от моноетническия училищен свят (общностната група) и се поставят в мултиетническа среда за общуване. В рамките на проекта е разработена специализирана образователна методика, която чрез интерактивни способности да насърчи свободното изразяване и общуване между децата. Подробните учебни разработки и експерименти могат да бъдат намерени на www.paralel-silistra.net.

Работният език е български, но свободната комуникация между децата често се води и на майчин език (ромски, турски).

Наблюдението върху лингвистичните компетентности и комуникация на участниците и последващите образователни експерименти дава основание да се направят някои изводи относно връзката между култура-език-познания на децата от ромски произход и тяхното участие в социалния живот. Коментарите не претендират за представителност, но проектират някои тенденции във връзка с проучвания проблем.

4. Изводи:

Ромски общности от географски отдалечени райони развиват своя ромска култура, която “програмира” мисленето им. Оралният характер на тази култура, както и изолираността на ромските групи са допълнителни стимули за програмиране на групова идентичност.

Тъй като приемаме определението на Едуард Хол, че “Културата е комуникация и комуникацията е култура”, следва изводът, че езикът, на който се осъществява комуникацията вътре в групата е от особено значение за формиране на общностната култура. При затворените ромски общности **основно средство за комуникация е ромският език, който в най-голяма степен** формира тяхната културна идентичност. Освен това езикът е важен етнокултурен маркер и е неотменим елемент на индивидуалната идентичност. Ето защо усвояването на майчиния език е вътрешно свързано с развитието на индивидуалните познавателни способности. Това е езикът, на който човек мисли най-добре, най-задълбочено и най-творчески [6]. В рамките на проекта не е правено проучване до каква степен участвалите ромски деца владеят матерния си език, т.е. до каква степен са развити техните познавателни способности. От техните рисунки обаче, може да се направи изводът, че рисувателните им способности, които са производни на познавателните и са подробно проучени от Юлия Дончева [5], са на незадоволително ниво.

Общуването между ромските и българските деца се води на български. Рядко е словесното общуване с представители на турската културна група. Тъй като ромите от тези географски райони са под влияние на мюсюлманската религия, те частично използват и турски думи.

Децата, участвали в проекта изучават български в началното училище. Преподаването обаче е затруднено от две важни обстоятелства: ненасърчаваща училищна среда и влиянието на устната ромска езикова традиция. Училищната среда (инфраструктура, методика на преподаване и учебна програма) следва задължителните разпоредби, които не отчитат индивидуалните особености и затруднения на децата от затворените ромски общности. Второто обстоятелство, е оралният характер на ромския език, а тази липса на лингвистична нормативност и доминираща устна традиция, силно затрудняват обучението по чужд език по принцип.

Ромският език е от индо-арийски произход, който е силно диверсифициран **географски** по отношение на синтаксис, морфология, фонетика и лексика. Той е единственият съвременен етнически език без написани правила и разчита на вербалната традиция. Текстовете като приказки и стихотворения, текстовете на песни,

пословици и гатанки се предават на поколенията като елемент на етническата памет.

Липсата на ромски писмени документи има своите достойнства и в културно отношение е оправдано. Записването на езика ще направи социалните табути и групови ценности неустойчиви, тъй като Romani ще стане популярна собственост и в резултат на това групата на потребителите ще се разшири и ще се активизира вмешателството. Писмените текстове ще ускорят асимилационните процеси и ще заплашват постоянството и различието на ромската култура, т.е. ромската етническата идентичност [8].

Тази оралност на ромския език има своите негативни последици. Липсата на писменост прави невъзможно записването на особено важни културни текстове и затруднява разбирането им, особено в межкултурните контакти. Също така е трудно да се изгради обща историческа осведоменост, тъй като липсата на писане води до недостиг на записи на събития. Ето защо за хората от ромски произход: "историята е за миналото, което е това, което най-старият от групата помни" [6].

Например при интерактивното упражнение "Каква е историята на моето име", много от ромските деца не могат или се въздържат да представят мотивите на своите семейства за избора на съответното име.

Липсата на писмена форма също води до факта, че ромите нямат съзнание за нормативност на езика, което не им позволява правилна употреба на чужд език, какъвто е българският и ограничава използваните комуникационни техники. Ограниченията оказват влияние върху межкултурното общуване [8]. Ето защо при обучението в мултиетнически общности, при възникване на съвместни дискусии ромските деца се затрудняват да представят себе си, своите съученици или рисунките си. Това затруднение и неудобство се пренася и в свободната комуникация между децата. Ромските ученици останаха изолирани, докато между представителите на другите две общности се зародиха чувства на доверие и приятелство.

Ромите се ограничават до най-простите комуникационни послания, които другите възприемат като невъзпитани, досадни или дори израз на агресивно поведение. Много често ромите ползват заемки от български език като думите с абстрактно значение: "демокрация", "права", "дискриминация" или "толерантност" свързани с модерния начин на живот. Лимитираният социален опит на тази общност поставя под въпрос какъв е смисълът на изброените понятия от гледна точка на ромската култура.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ако приемем определението на Съвета на Европа, че "субективната култура се състои от вярвания, норми, колективни спомени, нагласи, ценности, дискурси и практики, които членовете на групата често използват като референтна рамка за мислене, като чувство за връзка с целия свят", то тогава колкото по-ограничени са културните ресурси в една затворена общност, толкова по-малък дял от потенциално достъпните такива ще могат да бъдат използвани от индивидите.

Фактът, че езикът и следователно много аспекти на ежедневието на ромските групи са табу засилва стереотипите както в доминиращата култура, така и в тази на затворената общност. Ограничените знания водят до страх, който насърчава агресивните нагласи и нетолерантността и сред двете групи.

От друга страна семейните табути и стереотипи, определящи структурата на ромската култура поставят под въпрос спазването на правата на детето в нея. Това означава, че трите водещи принципа в политиката на Съвета на Европа, а именно: спазване на човешките права, демокрация и господство на закона имат силно ограничено въздействие върху общностната култура на затворените ромски етнически общности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Пашова, Анастасия. /Опит за антропологическо изследване моделите на социализация на ромските деца в град Лом/, <http://roma.swu.bg/sbBatoeva.pdf>
- [2] Доклад “История, традиции и обичаи на ромите”. ROMANINET, http://www.romaninet.com/ROMA_Cultural_report_bu.pdf
- [3] Хофстеде, Х. Култури и организации – Софтуер на ума, АБАГАР, 2001.
- [4] **Попова, Юлиана**. Интеграция на ромската общност в България и Румъния, Русенски университет, Проект БГ 051PO001 – 7.0.01-0003-C0001, <http://www.fromroma.eu/uploads/images/PDF/Doklad%20Juliana%20Popova.pdf>
- [5] Дочева, Юлия. Познавателните интереси към околната действителност – референтен компонент в структурата на интелектуалното развитие на децата от предучилищна възраст, Русенски университет http://www.azbuki.bg/editions/azbuki/archive/archive2011/doc_view/1499-doncheva012014
- [6] Мая Сотирова. Многоезичие и интеркултурна комуникация в образователното пространство, <http://rhetoric.bg/списание-реторика-и-комуникации---бр/мая-сотирова-многоезичие-и-интеркулт>
- [7] Информационен справочник. Ромите в България. Институт “Отворено общество” – София, 2008
- [8] Eliza Grzelak, Joanna Grzelak-Piaskowska. Intercultural Communications. Roma-Polish Relationships in School Environment – Early Education Stage, Studia Europaea GNESNENSI A7/2013, ISSN 2082 -5951, <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/handle/10593/8749>
- [9] Intersectoral Platform for a Culture of Peace and Non-Violence, Bureau for Strategic Planning, Intercultural Competences, UNESCO, <http://www.unesco.org/new/en/bureau-of-strategic-planning/themes/culture-of-peace-and-non-violence/>
- [10] Report 2013, Council of Europe http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cwe/HelsinkiReport_en.pdf

За контакти:

Диана Неделчева Бебенова - Николова, докторант към Катедра “Бизнес и мениджмън”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 212, e-mail: dbebenova@ecs.ru.acad.bg